УДК 811.161.2’42

Р. Л. Сердега

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Дещо про поняття „культуротворчість ” і культуротворчий потенціал українських народних повір’їв

Сердега Р. Л. Дещо про поняття „культуротворчість” і культуротворчий потенціал українських народних повір’їв. У статті з’ясовується сутність термінів „культуротворчість” і „культуротворчий потенціал ”. Культуротворчий потенціал мають зокрема й повір’я, виражені реченням. Вони відзначаються поліфункціональністю. У статті також визначено подальші перспективи дослідження, які передбачають аналіз рівня значущості різних функцій, виконуваних повір’ями, та процесів їх узаємодії тощо.
Ключові слова: культуротворчість, культуротворчий потенціал, повір’я, функції повір’їв.

Сердега Р. Л. Кое-что о понятии „культуротворчество” и культуротворческий потенциал украинских народных поверий. В статье выясняется сущность терминов „культуротворчество” и „культуротворческий потенциал ”. Культуротворческий потенциал имеют в частности и поверья, выраженные предложением. Им свойственна полифункциональность. В статье также определены дальнейшие перспективы исследования, которые предусматривают анализ уровня значимости разных функций, выполняемых поверьями, и процессов их взаимодействия и т.п.
Ключевые слова: культуротворчество, культуротворческий потенциал, поверья, функции поверий.

Serdega R. L. Something about the concept of „cultural creativity” and „cultural creative potential” of Ukrainian folk beliefs. Essence of terms of „cultural creativity” and „cultural creative potential” is in the article. Popular beliefs, expressed by suggestion, have cultural creative potential. They are multifunctional. There are further prospects of research in the article. They foresee the analysis of level of meaningfulness of different functions, which execute popular belief, and processes of their cooperation etc.
Key words: cultural creativity, cultural creative potential, beliefs, functions of popular beliefs.

Повір’я, які мають форму речення, — це невід’ємна частина національної культури, важлива складова менталітету будь-якого народу загалом. Такі повір’я, відзначаючись лаконічністю, все ж таки суттєво збагачують національну мову, і становлять у цьому плані неабиякий інтерес для дослідження. Отже, об’єктом нашого вивчення є вербальна (мовна) форма українського народного повір’я-речення, а метою цієї статті — опис його культуротворчого потенціалу. Мовна форма повір’я дуже часто є метафоричною і буває навіть інколи афористичною, насиченою унікальними смисловими значеннями, і тому має високий культуротворчий потенціал. Напряму пов’язані з уявленнями людини про навколишній світ, повір’я містять у собі значний пізнавальний резерв, мають велику етнографічну, мовотворчу та художню цінність. Щоправда, повір’я містять певну розмитість ситуації і, відповідно, прогнозовані наслідки також є розпливчатими. В. І. Даль дає своє визначення повір’я, під яким узагалі розуміє будь-який погляд або поняття без належного пояснення, обґрунтовування його справедливості. Таким чином, повір’я може бути істинним і хибним (помилковим), і в останньому випадку воно, власне, називається забобоном. Однак, як зазначає вчений, навіть якщо взагалі дивитися на повір’я як на забобон, то вони не менше заслуговують нашої уваги, бо повір’я врешті є значною часткою життя народу [4].

Світ людської культури багатий і різноманітний — політика, релігія, мистецтво, наука, економіка і тому подібне, кожна сфера є віддзеркаленням іншої, всі вони взаємозв’язані. Єдність світу культури визначається діяльністю людини, що живе у суспільстві, яка і є носієм культури, а так само гарантом її існування та відтворення. Індивід засвоює культуру через мову, виховання, живе спілкування; біологічно людині дається лише організм, що володіє певними „завдатками ” (потенційними можливостями), опанувавши ж норми, цінності, звичаї, що існують в суспільстві, способами діяльності індивід освоює і змінює культуру. Діяльність людини в культурі — культуротворчість — основна характеристика життєдіяльності індивіда.

Походження слова *культуротворчість* підлягає всім відомим нам словоутворювальним, граматичним і фонетичним правилам. Воно утворене через злиття таких слів загальнонародної мови, як *культура* й *творчість*. В ньому цілком відсутні іншомовні компоненти. Проте, очевидно, україномовне слово є калькою відповідного російського — *культуротворчество*. Слово *культуротворчість* як складник загальної лексики є і багатозначним, і емоційно забарвленим. Його застосовують для позначення діяльності, яка пов'язана з появою соціально вагомих культурних смислів або нових артефактів (артефакт культури — штучно створений об'єкт, що має знаковий або символічний зміст). Такими об'єктами (артефактами) можуть бути створені людьми предмети, речі, а також феномени духовного життя суспільства: наукові теорії, забобони, твори мистецтва, фольклор тощо. В подібному розумінні, трактуванні лексема „культуротворчість" збігається за змістом із низкою інших слів чи їх сполучень, а саме: *культурна діяльність, творчість у культурі, культуротворення* тощо. Як прикметник слово „*культуротворчий*" використовують у значенні „здатний до продукування (культури)", „здатний до творчої діяльності". В отакому плані його вжито, наприклад, у словосполученнях: *культуротворча активність, культуротворчі сили, культуротворча місія.*

Із самого початку постання та в процесі свого подальшого існування, термін *культуротворчість* уходить до складу лексико-семантичної системи філософії. В її рамках цей термін не заснований як ідеальний, тобто він не однозначний, не систематичний, не є стилістично нейтральним, він позитивно забарвлений. До того ж у складі філософії він більшою мірою закріплений через посередництво терміносистеми філософії культури. І вже безпосередньо з цієї галузі знання (філософії) поняття культуротворчості увійшло в різні термінології несхожих предметних галузей пізнання, тому відчувається його різночитання. Для сучасної науки властиве намагання до суцільної семантичної уніфікації наукових термінологічних систем, у яких об'єкти досліджень так чи інакше перетинаються, бо гетерогенність дефініцій, особливо в межах однієї галузі пізнання, все ж таки так чи інакше стає суттєвим недоліком і потребує термінового доопрацювання. Термін культуротворчість в Україні є досить поширеним і використовується кількома науковими філософськими школами, зокрема, київською та харківською. Ним послуговуються І. Зязюн [9], В. Леонтьєва [11, 12], А. Могильний [13], В. Річицький [15], В. Шинкарук [18] та ін. Значення аналізованого терміна в філософії розкрито через природу, системи, процеси культуротворчості, а також через освіту як її феномен, В. Леонтьєвою [12]. Нею сформульовано й таку дефініцію: професійна культуротворчість — це створення культури в рамках професійної діяльності.

У побуті поняття культуротворчість широко не вживають, але якщо проаналізувати публіцистичні й релігійні тексти, виступи політиків, діячів культури, де воно вжито не поодиноко, то його зміст можна розкрити через співвідношення традиції і новації, практик споживання і створення, де питома вага нового й позначена як культуротворчість. Як науковий термін *культуротворчість* постає фактом теоретичного узагальнення категорій *культура, творчість, розвиток,* їхнього сприйняття науковцями й осмислення взаємозалежностей і взаємовпливів, що існують між цими поняттями. У своїй орієнтації на традицію і новацію, соціокультурну норму і створення нових індивідуальних норм, групову свідомість і індивідуальну свідомість, спільну чи індивідуальну діяльність, задоволення власних чи колективних потреб, колективність шліфування зразка та індивідуальне його створення в діяльності, культура й творчість є протилежними. Традиція і новація, їх співвідношення, взаємопроникнення, взаємообумовленість породжують різні соціальні і дослідницькі проблеми. Поняттям *культуротворчість* знімають ці проблеми через встановлення своєрідної «золотої середини» (умовної спільної конвенції між соціокультурною цілісністю й індивідом).

Культуротворчість у педагогіці репрезентують і як спосіб розвитку суб'єкта в культурі (Є. Бондаревська) [1]; і як сенс соціокультурної парадигми освіти — освоєння культуротворчого досвіду людства (Т. Іванова). Культуротворчість введено в навчальні програми як мету освіти [5].

Значення терміну в психології розкривають такі дефініції: своєрідний етап у розвиткові індивіда, коли він при наростанні здатності замінити механізм впливу сторонньої особи на механізм самовпливу розпочинає перегляд запропонованих для засвоєння культурних зразків і береться до власної ролі суб'єкта культури й творчості через внесення змін і створення нових культурних значень, смислів і цінностей (Л. Колмогорова, В. Кудрявцев, Г. Уразалієва, А. Майєр, В. Медвєдєв, Г. Сун-

гатулліна та ін.). При цьому рушійною силою культуротворчості проступає опозиція наслідуваність / створювальність в русі від канонізованого до продуктивного. Моделі поведінки, засновані на заборонах і на свободі, інтерпретують як передумови культуротворчості, причому апофатика однозначно протиставлена культуротворчості (А. Зимбулі) [8].

Слід зауважити, що спосіб термінотворення не завжди відображає сутність відповідного феномена, що й помічаємо у випадку із культуротворчістю: пояснення цього поняття через етимологію двох складових терміна — *культури* й *творчості* — як „*створення культури"* є надто спрощеним, поверховим. Якщо взяти до уваги значну кількість понять, що характеризують пошуки нової методології на ґрунті ідей постмодерну, ноосфери й ін., то вони якраз і виказують свій релятивізм, не строгість. Це можна сказати і про термін „культуротворчість ". Його витлумачення окреслюється багатоманітністю проявів того ж самого − обмеженням перетворювальної активності індивіда спільнотою та самодетермінацією з боку індивіда.

Отже, понятійний зміст терміна *культуротворчість* повною мірою не усталений, строго науково не розкритий, і тому процес його стабілізації, нормативності використання якоюсь мірою буде продовжений у нашому дослідженні. Культуротворчість реалізується в різних формах, найважливіші з яких розвиваються з перших кроків становлення культури, найдавніші з них, — міф, релігія, мистецтво, мораль. Реалізується вона і в повір'ях, культуротворчий потенціал яких ми й плануємо розглянути в цій статті.

Ідея культуротворчості загалом тісно пов'язана зі змінами в станах двох феноменів — культури й творчості. Ми поняттям культуротворчості назвемо, вслід за О. Жорновою, самобутнє явище, яке займає особливе місце в соціальній і науковій реальностях [6, 7]. Це явище перебуває на умовному перетині культури й творчості. Тісно переплітаються між собою також мова і культура. „Мова як вербальний компонент культури залежить від культури, відображає її за допомогою наявного арсеналу засобів, реагує на зміну культури, видозмінюється разом зі змінами її елементів і форм; одночасно і культура, особливо елементи духовної культури, корелює з формами мовного вираження, залежачи певною мірою від останніх" [3:67]. Мова і культура становлять взаємопов'язані складні системи, значні сегменти яких перетинаються, накладаються один на одний, а нерідко й утворюють одну неподільну парадигму, комплекс із властивими йому закономірностями функціонування. Безпосереднє переплетення мовнокультурних явищ і процесів простежується в багатьох реалізаціях, у тендерціях та особливостях розвитку, у взаємопроникності різновидів культури, у зв'язках мови й мистецької творчості тощо [10:7].

Поняття „культуротворчий потенціал" часто використовується в наукових розвідках, проте, як і термін „культуротворчість ", воно поки що не претендує на якусь остаточну усталеність, бо не має чітко окресленого змісту, тому що в його тлумаченні, на жаль, ще відсутні суворо визначені критерії. Саме слово „потенціал" латинського походження. Воно може вживатись і в прямому, і переносному значеннях, зокрема „Новий тлумачний словник української мови " подає таке визначення: потенціал — це: 1) *спец.* Величина, яка характеризує запас енергії тіла, що перебуває в даній точці силового поля (електричного, магнітного тощо); // Електричний заряд; 2. *перен.* Сукупність усіх наявних засобів, можливостей, продуктивних сил і т. ін., що можуть бути використані в якій-небудь галузі, ділянці, сфері; // Запас чого-небудь; резерв; // Приховані здатності, сили для якої-небудь діяльності, що можуть виявитися за певних умов [14:840]. Загалом це слово здатне входити до складу різних термінологічних утворень. Наприклад, ***бойовий потенціал, векторний потенціал, військовий потенціал, деформаційний потенціал, економічний потенціал, електрокінетичний потенціал, електрохімічний потенціал, окисно-відновний потенціал, потенціал людини, природно-ресурсний потенціал, хімічний потенціал, термодинамічні потенціали*** та ін. Так що сполука „культуротворчий потенціал" певною мірою продовжує цей ряд і широко використовується сьогодні в наукових розвідках. Наприклад, Ю. Юртаєва дослідила культуротворчий потенціал гуманітарного пізнання [19] і дійшла висновку, що, функціонально, культуротворчий потенціал гуманітарного пізнання — це механізм перетворення ідеї в подію [19:9] . Що ж до застосування цього терміна (культуротворчий потенціал) стосовно досліджуваного нами явища (виражених реченням повір'їв), то тут слід згадати і звернутися, до дисертаційної роботи О. Тонкової, в якій вона торкнулася питання мовотворчого і культуротворчого потенціалу народної прикмети [17].

Повір'я українського народу, виражені реченням, є водночас і елементами культури, і фактами мови. Тому при їх описі доцільно

використовувати лінгвокультурологічний підхід. Для феноменів культури, створених людиною, передусім мови, характерні два критерії: „функція ” і „значення ” [10:8]. Зауважимо, що аналізовані нами мовнокультурні утворення відзначаються поліфункціональністю. Вони здатні втілювати різні культурні смисли, тому й функції, виконувані повір'ями, різноманітні. Наприклад, вони здатні виконувати регулятивну функцію. Повір'я становлять своєрідну систему правил, яка регламентує побутову та господарську діяльність особи, колективу тощо. А з регуляторною функцією, зрозуміло, тісно пов'язана функція етична, або ж виховна, яка й закріплює певні правила й стандарти поведінки, моральні норми у свідомості наступних поколінь, що становитимуть згодом ту або іншу спільноту й дотримуватимуться правил і стандартів, установлених їхніми попередниками. Наприклад, виразну виховну спрямованість має таке повір'я: ***Споживаючи страву, не можна читати, бо заїси свій розум і пам'ять.***

Як додаткова в такому разі виступає й етикетна функція, бо так чи інакше етикет сигналізує про приналежність людини до певного соціального і культурного середовища тощо. Цілком очевидно, що деякі етикетні мовні формули могли виникати завдяки давнім віруванням людини. Наприклад, звичай говорити „*будьте здорові*” чи „*на здоров'я*” при чханні. Ось одне з таких пояснень. Цей звичай виник, тому що давня людина вважала, що душа існує у вигляді повітря або дихання, який міститься в голові. При чханні душа могла вилетіти з тіла на якийсь час або взагалі назавжди, поки не зустрінеться з Богом. „*Та благословить тебе Бог! ”* — звернення до Бога, щоб душа не вилетіла. Уклін у бік того, що чхає також означає: „*Хай ваша душа не вилітає* ”. Причому, при чханні німці, українці, росіяни бажають доброго здоров'я, італійці — щастя, на Ближньому і Середньому Сході при цьому ляскають в долоні і кланяються у бік того, що чхнув. Уважається також, що за допомогою чихання організм позбавляється від чужої заздрості пристріту, уроків, хвороб і так далі. Через це й прийнято після кожного чхання говорити: „*Будь здоровий!*” Існує й така версія. В античній і середньовічній Європі неумисне чхання сприймалося перш за все як симптом епідемічних і смертельно небезпечних захворювань. За Фукидідом, чхання було страшним передвістям афінської чуми. Римляни бажали тому, що чхнув здоров'я, щоб його чихання не стало поганим знаком („*Absit omen!*”). У середньовічній Європі заздоровницю змінила божба. Тій людині, яка чхнула говорилося: „Бог в допомогу”, те ж саме говорив і той, що чхнув. Виникнення останнього звичаю церковна традиція пов'язує зі святим Григорієм — з історією його дивного зцілення під час морової виразки, коли чхання означало вірну смерть. Близьке до цього пояснення зустрічаємо й у книзі В. Войтовича „Українська міфологія ”: „Чихання (чхання) приносить людині хворобу, а тому з давніх часів вважається необхідним зараз же побажати: „*На здоров'я!*” Інакше буде зле. В Іпатіївському літописі під 1078 р. записано: „*Друзий же чиханію віруєть, же бываєть на здравье голові”*. Кажуть, що це упир лоскоче по носі і якщо той, що чхнув, хоч сам собі не скаже „На здоров'я”, то неодмінно скоре помре ” [2:587].

Повір'я також здатні виконувати ритуальну функцію, бо різні обрядові дійства, магічні ритуали, як правило, мають і вербальний супровід. Наприклад, чудодійна сила приписувалася наговореній, нашептаній воді, над якою проказав примовку знахар. Або ж на Щедрий вечір (13 січня, напередодні Старого Нового року) вдавалися до різноманітних магічних ритуалів. Наприклад, господар підходив із сокирою до дерева, звертаючись до нього: „*Як уродиш — не зрубаю, як не вродиш — зрубаю* ”, — і тричі легенько торкався сокирою стовбура. Наслідком цих дій мав бути рясний урожай фруктів.

Наступна функція, яку здатні виконувати повір'я, це когнітивна (пізнавальна). Одна з двох головних базових функцій мови: бути „безпосередньою дійсністю думки ”, тобто найважливішим знаряддям мислення (поряд з іншими знаковими системами, як абстрактними, наприклад, математичними знаками, так і конкретно-образними, зокрема, „мовою мистецтва ”). Повір'я становлять собою певну спробу осмислення дійсності, вони є формою її пізнання й, звичайно, результати такого осмислення (пізнання) набувають певного мовного вираження. Наприклад, елементи такого пізнання маємо у повір'ї ***Вагітній жінці не можна їсти червоні ягоди і рибу.*** Червоні ягоди, особливо полуниці, а також риба та інші морепродукти є досить сильними алергенами. Надмірне споживання цих продуктів може призвести до формування у плоду сприйнятливості до різного роду алергічних реакцій. Дуже тісно з когнітивною (пізнавальною) пов'язана, на мою думку, одна з найосновніших функцій повір'їв — світоглядна. Світоглядна функція сприяє формуванню цілісності картини світу, уявлень про його устрій, місце людини в ньому, принципів

узаємодії з навколишнім світом. Отже повір'я, що виконують таку функцію, містять певне уявлення про людину, тварин, предмети, світ загалом тощо, зокрема до таких віднесемо повір'я ***Добру людину бджола не кусає.***

Повір'я виконують і психологічну (заспокійливу) функцію. Наприклад, ***Обгидила пташка — бути багатим або щасливим*** тощо. Цю ж функцію виконує й таке повір'я: ***Якщо муха потрапила в суп комусь, то на цю людину чекатиме несподіваний подарунок.***

Можна якоюсь мірою говорити і про екологічну функцію повір'їв, яка є переважно додатковою і накладається на інші функції, зокрема на виховну (етичну) тощо. Наприклад, таке накладання маємо у повір'ї ***Земля — мати, її не можна бити.*** Як додаткова може виступати й гігієнічна функція, яка тісно переплітається з регуляторною, виховною тощо (***Руки не митимеш — милостиню проситимеш***).

Наступна функція, яку здатні виконувати повір'я, ігрова. В одній із попередніх наших статей ми писали, що народна іронія і жарт цілком можуть стати причиною появи того або іншого повір'я [16]. Писав про це й В. Даль. Інколи повір'я „відбивають дух часу, гру уяви, алегорію, словом, витвір народної поезії, сприйнятий як реальність… " [4:13]. Вони стали такими, тобто повір'ями, лише через те, що дотепна вигадка (гра слів) одного з учасників комунікативного процесу була сприйнята іншим мовцем усерйоз, тобто на віру. Подібна гра слів постає як своєрідне лінгвістичне явище, основна функція якого полягає в „створенні комічного ". Наприклад, подібну функцію виконує повір'я ***Хто багато сала їсть, у того товсті губи будуть*** тощо.

Лінгвоестетична функція повір'їв полягає в тому, що вони так чи інакше є джерелом культури, певним знаряддям, матеріалом створення культурних цінностей, бо повір'я можуть ставати основою багатьох творів усної народної творчості (билиць, бувальщин, казок, легенд, переказів та ін.) і не тільки фольклорних. Органічно вписуються вони й у художні твори українських письменників різних періодів. Наведемо зокрема приклад з роману Панаса Мирного „Хіба ревуть воли, як ясла повні?": „*Зорі — то Янголи дивляться. У кожного є свій Янгол: то він і пильнує за душею, стереже її, щоб, бува, що лихе не спіткало. Ото ж, як зірочка покотиться, то душа переставиться* ". Одне з призначень мови полягає в тому, щоб бути виразником художньої творчої потенції, яка реалізовується в художній літературі, особливо в поезії. Таку потенцію, зрозуміло, мають і повір'я, зокрема й виражені реченням.

Наші попередні спостереження дозволяють зробити такі висновки:

1) терміни „культуротворчість " і „культуротворчий потенціал " повною мірою не усталені, процес їх стабілізації, нормативності використання ще продовжується. Культуротворчість реалізується в різних формах, найважливіші з яких розвиваються з перших кроків становлення культури. До таких форм зокрема належать і повір'я;

2) лінгвокультурологічний опис таких фактів народної культури спирається перш за все на їх поліфункціональність. Функції ж повір'їв є різноманітними (світоглядна, когнітивна (пізнавальна), регуляторна (регулятивна), етикетна (виховна), ритуальна (обрядова), психологічна (заспокійлива), екологічна, гігієнічна, ігрова, лінгвоестетична). Більшість цих функцій знаходяться у відношеннях взаємопідсилення, взаємоіндукції чи взаємодоповнення;

3) у подальшому, досліджуючи поліфункціональність повір'їв, слід чіткіше виділити основні та допоміжні (додаткові) функції, дослідити процеси їх узаємодії тощо.

Література

1. Бондаревська Є. В. Ціннісні підстави особистісно орієнтованого виховання / Є. В. Бондаревська // — Педагогіка. 1995. — № 4. — С. 29—35.

2. Войтович В. М. Українська міфологія / Валерій Войтович. — К. : Либідь, 2005. — 664 с.

3. Гриценко П. Ю. Мова як акумулятор культури і одна з форм її вираження / П. Ю. Гриценко // Мова і культура. — К. : Либідь, 1986. — С. 66—90.

4. Даль В. И. О поверьях, суевериях и предрассудках русского народа: Материалы по русской демонологии / В. И. Даль. — СПб. : Литера, 1996. — 477 с.

5. Иванова Т. В. Формирование педагогической культуры будущего учителя в учебном процессе (на материале дисциплин педагогического цикла): Автор. дис… канд. пед. наук / Т. В. Иванова. — Луганск, 1991. — 24 с.

6. Жорнова О. І. Теоретико-методологічні засади формування культуротворчості студентів університетів: Автореф. дис. … док. пед. наук / О. І. Жорнова. — Тернопіль, 2007. — 40 с.

7. Жорнова О. Культуротворчість як інструмент цивілізаційного розвитку / Ольга Жорнова // X міжнар. науково-практичн. конф. „Усвідомлення культури — запорука відновлення суспільства. Внесок сучасної науки в загальнолюдську культуру", 17-18 квітня 2009 р. : Матеріали. — Севастополь : Вид-во СевНТУ, 2009. — С. 90—93.

8. Зимбули А. Апофатика или культуротворчество / А. Зимбули // http: // aesthetics-herzen.narod.ru/collegium/02Zim/5.doc

9. Зязюн І. Філософські проекції освіти й освітні технології / Іван Зязюн // Шлях освіти. — 1996. — № 1. — С. 4—9.

10. Кононенко В. І. Українська лінгвокультурологія: Навч. посіб. / Віталій Кононенко. — К. : Вища шк., 2008. — 327 с.

11. Леонтьєва В. Архаїчна культуротворчість: спроба постнеокласичної інтерпретації / Валентина Леонтьєва / Харківський держ. технічний ун-т радіоелектроніки. — Х. : ХДТУРЕ, 2000. — 60с.

12. Леонтьєва В. М. Культуротворчість: природа, системи, процеси : Автореф. дис... д-ра філос. наук / Вероніка Миколаївна Леонтьєва. — Х., 2004. — 32 с.

13. Могильний А. Культура і особистість / А. Могильний. — К. : Вища школа, 2002 . — 303 с.

14. Новий тлумачний словник української мови / Укл. В. В. Яременко, О. М. Сліпушко. — К. : Аконіт, 2008. — Т. 2. — 928 с.

15. Річицький В. Відкритість інформації як універсальна вимога / В. Річицький // Вісник НАНУ. — 2003. — № 9. — С. 26—45.

16. Сердега Р. Л. Народна іронія і жарт як один із можливих чинників виникнення та мотивації вираженого реченням повір'я / Р. Л. Сердега // Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна: Філологія. — 2012. — № 1021. — Вип. 66. — С. 206—210.

17. Тонкова Е. Е. Народная примета с позиций лингвокогнитивистики и лингвокультурологии: дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.01 „Русский язьїк/ Тонкова Елена Евгеньевна. — Белгород, 2007. — 189 с.

18. Шинкарук В. Культура і освіта: світоглядні аспекти / В. Шинкарук // Шлях освіти. — 1996. — № 1. — С. 9—15.

19. Юртаева Ю. В. Культуротворческий потенциал гуманитарного познания : Автореф. дис. … канд. филос. наук / Юлия Валерьевна Юртаева. — Тюмень, 2006. — 24 с.